

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.35>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИНАХ

Попович Олег Васильович,

здобувач 3-го (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Державного податкового університету,
суддя Васильківського міськрайонного суду Київської області

У статті здійснено характеристику понять «правова система», «податкова система». Доцільність проведення паралелей пояснюється визначенням правових, політичних, соціальних передумов панування верховенства права у сфері оподаткування. Звертається увага на національні та міжнародні аспекти визнання панування права. Визначається взаємозв'язок верховенства права, демократії та прав людини.

Що означає верховенство права у податковій системі? Відповідь на це запитання дається завдяки характеристиці окремих елементів верховенства права у податковій системі. Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відкрило для Української держави можливість розвитку на своїй суверенній території складників європейського публічного порядку з його правовими цінностями і насамперед верховенства права.

У дослідженні подано низку факторів, які мають вплив на впровадження верховенства права у податкову систему України. Верховенство права у податковій системі визначає допустимі межі дій законодавця під час встановлення податків та зборів і правозастосувача у процесі регулювання податкових правовідносин. Верховенство права включає змістовий (визнання людини, її життя та здоров'я найвищою соціальною цінністю) та процедурний (відповідність правотворчої та правозастосовної діяльності вимогам якості закону та однакового застосування тощо) складники. Верховенство права передбачає, що за своїм змістом закони не виходять за ті правові межі, які встановлені для втручання держави в життя індивіда і громадянського суспільства. Верховенство права означає те, що закони поширюються не лише на звичайних громадян, а й на органи публічної влади та на її посадових осіб.

Продемонстровано оцінку впровадження верховенства права в податкову систему України. Завданнями сучасної держави є створення умов для ефективного функціонування податкової системи, яка б відповідала таким умовам: 1) забезпечує панування верховенства права, демократії, громадянського суспільства; 2) створює сприятливий правовий режим для платників податків з метою сталого економічного зростання та стабільного розвитку суспільства; 3) гарантує адміністративну ефективність органів державної влади; 4) гарантує відсутність корупції. Виявлено основні проблеми верховенства права у податковій системі в Україні та названо їх причини.

Ключові слова: правова система, податкова система, правовладдя, верховенство права.

Popovich Oleh. Peculiarities of implementation of the rule of law principle in tax relations

The article describes the concepts of "legal system" and "tax system". The expediency of drawing parallels is explained by the determination of legal, political, and social prerequisites for the rule of law in the field of taxation. Attention is drawn to the national and international aspects of the recognition of the rule of law. The relationship between the rule of law, democracy and human rights is determined.

What does the rule of law mean in the tax system? The answer to this question is given thanks to the characteristics of individual elements of the rule of law in the tax system. The signing and ratification of the Association Agreement between Ukraine and the European Union

opened opportunities for the Ukrainian state to develop on its sovereign territory the components of the European public order with its legal values, and, first of all, the rule of law.

The study presents a number of factors that influence the implementation of the rule of law in the tax system of Ukraine. The rule of law in the tax system determines the permissible limits of actions of the legislator in setting taxes and fees and of the law enforcer in the process of regulating tax relations. The rule of law includes substantive (recognition of a person, his life and health as the highest social value) and procedural (compliance of law-making and law-enforcement activities with the requirements of the quality of the law and equal application, etc.) components. The rule of law assumes that the content of laws does not go beyond the legal limits established for state intervention in the life of an individual and civil society. The rule of law means that laws apply not only to ordinary citizens, but also to public authorities and their officials.

The assessment of the implementation of the rule of law in the tax system of Ukraine is demonstrated. The tasks of the modern state are to create conditions for the effective functioning of the tax system, which would meet the following conditions: 1) ensure the rule of law, democracy, and civil society; 2) creates a favorable legal regime for taxpayers with the aim of sustainable economic growth and stable development of society; 3) guarantees administrative efficiency of state authorities; 4) guarantees absence of corruption. The main problems of the rule of law in the tax system in Ukraine are identified and their reasons are named.

Key words: tax system, legal system, rule of law.

Дослідження правових засад формування та реалізації верховенства права у податковій системі не полишає своєї актуальності, що зумовлено триваючим процесом розбудови правової, демократичної держави та громадянського суспільства в Україні відповідно до її євроінтеграційного курсу. Верховенство права є продуктом тривалого розвитку європейської культури, а Україна нині бореться за цінності свободи та демократії. Українці віддають життя не лише заради захисту своєї суверенної території, а й за те, що духовно сповідує увесь цивілізований світ. Висновок Європейської комісії про те, що Україні ще багато чого треба зробити на шляху до членства в Європейському Союзі, зокрема, у сфері верховенства права, є підставою для продовження роботи з впровадження необхідних інститутів та інституцій у такій сфері.

Верховенство права у податковій системі визначає допустимі межі дій законодавця у встановленні податків та зборів і правозастосувача у процесі регулювання податкових правовідносин. Верховенство права включає змістовий (визнання людини, її життя та здоров'я найвищою соціальною цінністю) та процедурний (відповідність правотворчої та правозастосовної діяльності вимогам заборони зворотної дії закону, його якості та однакового застосування тощо) складники. Аналіз рішень судової гілки влади щодо використання принципу верховенства права демонструє, що він є реальною та невід'ємною основою адміністративного судочинства.

Продовжуємо наполягати на тому, що основне призначення верховенства права полягає насамперед в обмеженні держави над людиною, забезпеченні суверенітету особи від довільного втручання публічної влади у відповідні сфери її життєдіяльності.

Метою пропонованого дослідження є розширення розуміння сутності поняття «верховенство права» у податковій системі, теоретичне обґрунтування шляхів удосконалення механізму його використання під час формування та реалізації податкової політики з урахуванням сучасного стану правового регулювання на національному рівні.

Для досягнення поставленої мети необхідним стало виконання таких завдань, як:

- дослідження понять «правова система» і «податкова система»;
- з'ясування стану правового закріплення принципів верховенства права у національному законодавстві;
- встановлення взаємозв'язку верховенства права, демократії та прав людини;
- характеристика окремих елементів верховенства права у податковій системі;
- аналіз факторів, які мають вплив на впровадження верховенства права у податкову систему України;
- рекомендація шляхів вдосконалення механізму реалізації верховенства права у податковій системі України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі правового регулювання визначення та реалізації засад (принципів) у податковій системі

України. Предмет дослідження – верховенство права у податковій системі України.

На сучасному етапі розвитку значна увага приділяється питанням державної податкової політики та окремих її інститутів. Це пов'язано з тим, що податкові надходження, які забезпечуються в процесі здійснення такої політики, є однією з основних дохідних статей бюджету України, що, своєю чергою, істотно впливає не лише на фінансову, а й на національну безпеку нашої держави.

Своєю чергою запровадження сучасних фундаментальних засад у податковій системі є передумовою належного правового регулювання податкових відносин, а їх прозора та ефективна реалізація – одним із необхідних кроків у сьогоденних соціально-економічних реаліях.

Правова система є складним сумарним багатоплановим поняттям, через яке прямо відображається зв'язок права з усією структурою суспільства і держави [1, с. 324]. Для забезпечення реалізації публічних та приватних інтересів, досягнення цілей і виконання завдань суб'єктами права використовується цілісний правовий комплекс інструментів та інституцій, що призначені для регулювання суспільних відносин, сприяють цьому або ж виникають у результаті такого регулювання.

У академічній спільноті прийнято у складі правової системи виокремлювати загальні та спеціальні правові засоби. І якщо до першої групи складників відносять правосвідомість, правомірну поведінку, юридичну практику, правове виховання, правову культуру, правову законність, правовий порядок та ін., то до другої – норми та принципи права.

Правова система України формується та функціонує в її територіальних кордонах і тому певною мірою є унікальною. Вона зумовлена власними історико-політичними чинниками розвитку, що динамічно змінюються. Сьогодні не лише у правовій системі Української держави відбуваються складні різноманітні трансформаційні процеси, що пов'язані із зовнішніми. Наслідки цього проявляються як у системі загалом, так і в окремих її складниках. Водночас право у правовій системі є нормативною основою, а ядром правової системи виступає людина як джерело і носій

права. І як закріплено у ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. А права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2].

Так, реалізацію прав людини має забезпечити відповідна держава. Адже виключно вона здатна надати формальної обов'язковості тим умовам, які необхідні для реалізації кожною людиною її основних прав. Йдеться не лише про здійснення основних прав людиною, але і про їх охорону та захист. І якщо держава максимальною мірою реалізовуватиме таку здатність, вона може вважатися правовою.

Що є правовою державою? Це питання завжди перебувало в центрі уваги філософів, істориків, юристів. Але незалежно від поглядів та позицій щодо правової держави, її функціонування асоціюється із пануванням гуманізму, закону та законності, добра та справедливості. Однозначно, що доктрина правової держави насамперед ґрунтується на такому особливому концептуальному компоненті, як верховенство права, в усіх царинах суспільного життя, у взаєминах між державою і громадянином. Правова держава – це така держава, яка контролювана правом. Основним засобом такого контролю є Конституція, що розглядається як юридичне втілення суспільного договору. Верховенство права передбачає, що за своїм змістом закони не виходять за ті правові межі, які встановлені для втручання держави в життя індивіда і громадянського суспільства. Верховенство права означає те, що закони поширюються не лише на звичайних громадян, а й на органи публічної влади та на її посадових осіб. Верховенство права визнає пріоритет міжнародного права над національним (за умови, що держава підписала і ратифікувала відповідний правовий акт), а також відповідність норм внутрішнього законодавства загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права.

Орієнтація на невід'ємні, невідчужувані права людини як правове першоджерело – одна з найхарактерніших рис чинної Конституції України. І це не просто данина вимогам сучасного глобального

простору, яких Україна, як його складник, має дотримуватися, а принципова позиція, що ґрунтується на врахуванні уроків із нашого минулого і намірах просування шляхом цивілізації. Повна відповідність закріпленого в розділі II Конституції каталогу прав і свобод людини сучасним міжнародним стандартам дає беззаперечно підстави говорити про те, що Конституція України є правовою за змістом. У її положеннях зафіксовано більшість вимог верховенства права. Водночас деякі складники верховенства права напряду не зафіксовані у Конституції України. Вони сформульовані переважно правовою наукою і судовою практикою, що ніяк не применшує їх значення для утвердження верховенства права [3, с. 6].

Кількість випадків, коли держави посилаються на верховенство права або правовладдя у своїх національних конституціях, невпинно зростає. На цьому наголошується у Доповіді щодо мірила правовладдя, ухваленої Венеційською комісією у березні 2016 року. Із посиленням на статті Договору щодо Європейського Союзу вказується, що правовладдя є однією із засновчих цінностей, що їх поділяють Європейський Союз та його держави-члени; поняттям універсального юридичного значення. «Потреба всеосяжного дотримання і впровадження правовладдя як на національному, так і на міжнародному рівнях» була схвалена всіма державами-членами ООН. Правовладдя згадано у преамбулі до Статуту Ради Європи як один із трьох «принципів, що становлять підвалини цілком правдивої демократії», поряд зі свободою особи та політичною свободою [4, с. 8]. Без держави верховенство права, яке має поширюватися на всіх, дуже важко встановити і навряд чи можна підтримувати протягом тривалого часу.

Зasadничою вимогою правовладдя є те, що повноваження органів публічної влади мають бути визначені приписами права. Щодо дій посадовців, то вони мають бути законними, а тому в межах повноважень, наданих ним.

У публічній фінансовій діяльності держави правовладдя (верховенство права) посідає надзвичайно важливе місце. У системі виконавчої влади гостро сто-

їть питання дискреційних повноважень посадових осіб. Чи не найактуальнішим у сучасних українських реаліях є зведення їх до мінімуму у тих сферах, що безпосередньо пов'язані з реалізацією прав і свобод людини і громадянина (у т.ч. у контексті надання податкових пільг, здійснення податкового контролю тощо).

Податкова система України як сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в установленому статтями Податкового кодексу України (далі – ПК України) порядку, і, на думку О. Орлюк, які взаємопов'язані, органічно доповнюють один одного та мають різну цілеспрямованість [5, с. 241]. А от представники доктрини адміністративного права вбачають у податковій системі: 1) сукупність податків, зборів, що справляються на території України у визначеному законом порядку; 2) принципи, форми і методи їх встановлення, зміни або відміни; 3) заходи, що спрямовані на забезпечення їх сплати, організацію контролю та визначення суб'єктів, уповноважених здійснювати фіскальні функції, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [6, с. 235].

Наголошуємо на тому, що податкову систему України становить сукупність податків і зборів, а сукупність усіх інших складових елементів необхідно розглядати як систему оподаткування. Отже, надалі в аналізі й дослідженні податкової системи України дотримуємося законодавчо визначеного поняття «податкова система», наданого ПК України. Частково погоджуємося із визначенням національної податкової системи, запропонованим В. Андрущенко, в тому, що національна податкова система – створені на історично зумовлених інституційних засадах, теоретично обґрунтовані та закріплені в конституційно-правових нормах комбінації податків [7, с. 38]. А от сукупність правил їх встановлення, скасування та сплати, способів контролю процесів оподаткування, видів відповідальності за податкові правопорушення, виходячи із визначення податкової системи у нормах ПК України, – це елементи системи оподаткування. Водночас якщо проводити аналогію між конструюванням визначень термінів «правова система» та «податкова

система», то чи не логічно було б розширено тлумачити останнє поняття, включивши у нього і принципи оподаткування, і різного виду правовідносини, які виникають під час оподаткування.

Податкові кодекси держав є їх економічними конституціями. І як в Основному Законі є місце щонайменше трьом якісно відмінним між собою пластам правової матерії: природному праву, позитивному праву, правовим традиціям та звичаям і відповідній правозастосовній практиці. Такі пласти правової матерії атрибутивно властиві й податковим кодексам держав як їх економічним конституціям [8, с. 209]. Не є винятком у цьому ряді й ПК України. Безумовним є те, що підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відкрило для Української держави можливості розвитку на своїй суверенній території складників європейського публічного порядку з його правовими цінностями і насамперед верховенства права.

Верховенство права та реалізація положень законодавчих актів – це один з найголовніших пріоритетів ЄС. Це визначено так званими копенгагенськими критеріями, чинниками розбудови європейської інтеграції, що висувуються до країн-кандидатів на вступ у ЄС. Копенгагенські критерії передбачають: перший – досягнення стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини, повагу і захист прав меншин (політичний критерій); другий – наявність дієвої ринкової економіки з великою часткою малого бізнесу, а також спроможність впоратися з конкурентним тиском і дією ринкових сил у межах ЄС (економічний критерій); третій – здатність узяти на себе обов'язки членства, тобто зобов'язання, що випливають із факту вступу до ЄС, включно із суворим дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу (критерій членства, який іноді іменують як юридичний або інституційний критерій) [9, с. 116].

Звертаємо увагу, що саме верховенству права та дотриманню прав людини відведено почесне перше місце серед згаданих умов. Погоджуємося із твердженням щодо того, що нині спостерігаємо початок нової доби в історії України на шляху до

євроінтеграції. Реформи стосуються усіх сфер державної влади. До цієї діяльності залучено велику кількість осіб, включаючи представників Ради Європи. Основною ціллю такої діяльності є підвищення довіри населення, подолання корупції та побудова демократичного суспільства на принципі верховенства права [10, с. 401].

Відповідно до статті 2 Договору про Європейський Союз: «Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у рамках суспільства, характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю жінок та чоловіків» [11].

Завданнями сучасної держави є створення умов для ефективного функціонування податкової системи, яка б відповідала таким умовам:

- 1) забезпечує панування верховенства права, демократії, громадянського суспільства;
- 2) створює сприятливий правовий режим для фізичних осіб та бізнесу задля сталого економічного зростання та стабільного розвитку суспільства;
- 3) гарантує адміністративну ефективність органів державної влади;
- 4) забезпечує відсутність корупції.

Ще рік тому оцінка бізнес-клімату в Україні здійснювалася виходячи із загроз, що спровокувала COVID-пандемія. Окремі зазначені вище умови виступили індикаторами для занепокоєнь та очікувань суб'єктів господарювання. Результати опитування «Бізнес-клімат в Україні: рік локдауну», проведеного Американською торговельною палатою в Україні, демонструють брак належного верховенства права (66%), наявність корупції (54%) та відсутність потужної програми реформ (45%), що є ТОП-3 найбільших перешкод для ведення бізнесу в Україні [12].

Із 24 лютого 2022 року, з початком повномасштабного вторгнення на суверенну територію нашої держави, не лише перед вітчизняним бізнесом, а перед усіма українцями постало завдання забезпечувати не виключно себе, своїх рідних та близьких, а й підтримувати Збройні сили

України. Податкові надходження є основою дохідної частини бюджетів. Найбільш актуальні способи сучасної підтримки платників податків – податкові стимули, створення режиму відносної стабільності та гарантії захисту прав платників податків.

У березні [13] та травні [14] 2022 року відбулися чергові зміни у податковому законодавстві України, зокрема, на думку Р. Ханової, йдеться про адміністрування податків, оподаткування, строки [15]. У т.ч. більшість строків, передбачених ПК України, зупинено, відстрочка виконання податкового обов'язку в разі участі платника податків у бойових діях, звільнення від відповідальності тощо. За чинною редакцією ПК України платники податків мають певну відстрочку виконання податкового обов'язку в разі безпосередньої участі у воєнних діях, у разі відсутності можливості виконати свій податковий обов'язок, у зв'язку із форс-мажорними обставинами й у зв'язку із зупиненням строків.

Аналізуючи внесені зміни, відома вчена та представниця суддівського корпусу акцентує увагу на наведених новаціях та їхньому узгодженні з такими принципами податкового права, як соціальна справедливість (підпункт 4.1.6 пункту 4.1 статті 4 ПК України); фіскальна достатність (підпункт 4.1.5 пункту 4.1 статті 4 ПК України); рівномірність та зручність сплати (підпункт 4.1.10 пункту 4.1 статті 4 ПК України); рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації (підпункт 4.1.2 пункту 4.1 статті 4 ПК України).

На урядовому порталі можна ознайомитися із реформами щодо впровадження верховенства права в Україні [16]. Ключовими пріоритетами Уряду України в межах його компетенції є створення умов для обов'язкової відповідальності за правопорушення та слідування букві закону, боротьба зі зловживаннями та хабарництвом на всіх рівнях. Так, завданнями Уряду для досягнення верховенства права, зокрема, але не виключно, є забезпечення правового захисту населення шляхом впровадження обов'язковості та неминучості виконання судових рішень, створення якісної мережі безоплатної

правової допомоги, захист права власності, забезпечення належного виконання антикорупційного законодавства та створення умов для функціонування прозорої системи інституцій, що борються з корупцією. В Україні одночасно діє низка проєктів з посилення верховенства права на території нашої держави, для прикладу наведемо такі, як: проєкт USAID «Україна: верховенство права» та програма ЄС «Підтримка реформ з розвитку верховенства права в Україні (ПРАВО)» [17; 18]. Однак цікавим є факт того, що в огляді розробок у законодавстві ЄС, правовому аналізі та адаптації законодавства ЄС в Україні [19] відсутні результати діяльності законодавчої влади у сфері оподаткування (хоча пункт 09 «Оподаткування» передбачений).

Так чи інакше, у 2021 році Україна посіла 74-е місце за рівнем верховенства права серед 139 країн світу, покращивши свої показники одразу на п'ять позицій. Таку інформацію представлено у звіті World Justice Project – міжнародної організації громадянського суспільства, яка опікується просуванням верховенства закону в усьому світі [20].

З огляду на проведене дослідження стверджуємо, що формування та реалізація верховенства права в податковій системі відбувається в межах правовідносин «держава–платник податків». Правова та податкова системи держави є взаємопов'язаними багатофункціональними комплексами юридично визначених засобів регулювання суспільних відносин. Верховенство права у правовій, і в податковій системах сучасної України є засадничою вимогою їх функціонування, основна мета якої – обмежити абсолютну владу держави в інтересах та для захисту людини та суспільства. Умовою правовладдя є те, що повноваження органів державної влади мають бути визначені приписами права. Щодо дій посадовців, то вони мають бути законними (як у законотворчій, так і в правозастосовній діяльності), а тому в межах повноважень, наданих ним. Крім того, розуміння суті верховенства права у податковій системі включає і такі елементи, як правова визначеність, доступ до правосуддя, недискримінація та рівність перед зако-

ном. Незважаючи на те, що формування та впровадження верховенства права в правовій та податковій системах супроводжується науковими дослідженнями та аналізом практичних спеціалістів уже не одне століття, питання визначення суті та

складових його елементів не є завершеним. На сьогодні можна стверджувати, що визначеними є умови ефективного функціонування податкової системи в Україні, однак про панування верховенства права в ній ще вести мову зарано.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє видання. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 524 с.
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i> (дата звернення: 29.05.2022).
3. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки НУКМА*. 2007. Том 64. С. 3–9.
4. Європейська комісія «За демократію через право». Мірило правовладдя. ТОВ «Компанія «ВАІТЕ». 2017. 163 с.
5. Орлюк О.П. Фінансове право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
6. Шкарупа В.К. Адміністративне право України: конспект лекцій. Ірпінь : Національна академія ДПС України. 2005. 248 с.
7. Андрущенко В.Л. Податкові системи зарубіжних країн. Київ : Видавничий дім «Комп'ютерпрес». 2004. 240 с.
8. Пацурківський П.П. Правова природа оціночних понять «справедливість», «добросовісність» і «розумність» у Податковому кодексі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Випуск 67. С. 208–214.
9. Фалалєєва Л. Роль копенгагенських критеріїв у реалізації цінностей Європейського Союзу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 114–122.
10. Солодкова К.А., Бойчук Д.С. Копенгагенські та Мадридські критерії вступу до Європейського Союзу: перспективи для України. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 400–403.
11. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029 (дата звернення: 10.06.2022).
12. Верховенство права має бути пріоритетом № 1 для Уряду України задля досягнення економічного відновлення та зростання у 2021 році – нове дослідження Американської торговельної палати в Україні та Citi Україна. URL: <https://chamber.ua/ua/news/verkhovenstvo-prava-maie-buty-priorytetom-1-dlia-uriadu-ukrainy-zadlia-dosiahnennia-ekonomichnoho-vidnovlennia-ta-zrostannia-u-2021-rotsi-nove-doslidzhennia-amerykanskoj-torhovelnoi-palaty-v-ukraini-t/> (дата звернення: 27.06.2022).
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2260-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
15. Ханова Р., Барікова А. Велика відбудова України: від податків до дива. *Судебно-юридическая газета*. 04.05.2022. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/232717-velika-vidbudova-ukrayini-vid-podatkov-do-diva> (дата звернення: 23.06.2022).
16. Верховенство права та боротьба з корупцією. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/verkhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeyu> (дата звернення: 28.06.2022).
17. Мовою фактів: Верховенство права і захист прав людини. *USAID*. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/RULE_OF_LAW_AND_HUMAN_RIGHTS_Ukr.pdf (дата звернення: 28.06.2022).

18. Програма ЄС «Підтримка реформ з розвитку верховенства права в Україні (ПРАВО)» отримає додаткове фінансування. *Євроінтеграційний портал*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/povynu/programma-yes-pidtrymka-reform-z-rozvytku-verhovenstva-prava-v-ukrayini-pravo-otrymae> (дата звернення: 28.06.2022).

19. Огляд розробок у законодавстві ЄС, правовому аналізі та адаптації законодавства ЄС в Україні № 55. *Євроінтеграційний портал*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4375> (дата звернення: 28.06.2022).

20. World Justice Project Rule of Law Index 2021. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-INDEX-21.pdf>.